

Devletin Doğduğu Yer: Antik Çağ Ortadoğusu'nda İdari Hayat

Hamza Ateş*

Soner Ünal**

Özet: Tarihçilerin "Medeniyetlerin Şafağı" olarak adlandırdıkları Eski Ortadoğunun, "devlet" kavramının ilk olarak ortaya çıktığı yer olması dolayısıyla, idare tarihinde önemli bir yeri vardır. Bu bölgede devlet kurumunun ve kamu yönetimi teşkilatının ortaya çıkmasına rol oynayan iki önemli etken bulunmaktadır: Coğrafi alanın özelliği ve sosyal boyut. Özellikle farklı kültür ve medeniyetlerin buluşma ve kaynaşma yeri olan bu bölgede halkın müşterek sorunlara kolektif yaklaşma zorunluluğu, sürekli bir idari yapılanmanın oluşmasına katkı yapmıştır. Bu bölge kavimlerinin sahip olduğu ruhsal ve mitik kökenli yönetim anlayışı (hiyerokrazi) da, "evrende düzeni sağlayan Tanrı'nın yeryüzündeki yansıması olan devlet ve devlet kurumları"nın oluşmasına psikolojik destekte bulunmuştur. Bu makalede, Eski Ortadoğunun iki temel medeniyet havzası olan Mezopotamya ve Mısır'ın siyasi ve idari yapıları, günümüz kamu yönetimi kavramları yardımıyla karşılaştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eski Ortadoğu, Devlet, Kamu Yönetimi, İdari Tarih

1. Giriş

Tarihin başlangıcı olarak kabul edilen MÖ 5000'lerden günümüze kadar geçen 7000 yıllık medeniyet tarihinde, neolitik dönemden global kozmopolitanizm adı verilen son döneme kadar geçen süreci başlatan, etkileyen ve bir bakıma tarihin akış çizgisini belirleyen en önemli olgu Ortadoğu'da yerleşik medeniyetlerin tarih sahnesine çıkmasıdır. Mezopotamya ve Mısır gibi yeryüzünün ilk medeniyetlerini doğuran Ortadoğu; modern anlamda "devlet" olgusunun ve siyasal örgütlenmenin kent-devlet biçiminde kurgulandığı ilk merkezdir (Claessen, 1978; Krader, 1979). Bu oluşumun Ortadoğu kaynaklı oluşunu ise; Wittfogel'un kuramsal altyapısını attığı "sulama" olgusu ile açıklamak mümkündür. Wittfogel'e göre sulamalı tarım kanal kazmayı, bakımını yapmayı ve su baskınlarının geniş ölçekli denetimini gerektirdiğinden devlet (gibi otorite sahibi ve kaynakları sevk edici bir örgütün) mü-

* Yrd. Doç. Dr. H. Ateş Kocaeli Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyesidir.

** Soner Ünal Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans öğrencisidir

dahalesini zorunlu kılmaktaydı¹ (Huot vd., 2000:76). Nitekim Mısır ve Mezopotamya gibi ilk medeniyetler de, Nil, Fırat ve Dicle nehirlerinin havzasında kurulmuştur. Bu nehirler tarafından sulanan kurak coğrafyalar ise, MÖ 5000'lerden MÖ 500'lere kadar devam edecek olan 4500 yıllık Ortadoğu uygarlığının oluşumuna tanıklık edecektir. Bu dönemde Ortadoğu, bilhassa Mezopotamya, oldukça özgün ve yenilikçi bir uygarlığın beşiği olarak, komşu kültürlerden çok öndeydi (Friedman, 1979). Fakat, bu bölge idari olarak her biri yerel bir hanedanın yönetimindeki bir beylikler mozaiki biçiminde bölünmüştü. Bu siteler veya, her birinin komşularından bağımsızlığını vurgulamak için kullanılan deyimle bu kent-devletleri, mihenk noktasını, hiç tartışmasız, dini, siyasi ve akli faaliyetlerin yoğunlaştığı birim olan kentlerin oluşturduğu bir toplum modeli geliştirmiştir (Huot vd., 2000: 66). Bu anlamda arkaik ve hiyerarşize olmuş bu kentsel yapıların doğuşu da, bir bakıma çağdaş dünyanın doğuşu olmuştur (Sander, 1994: 25).

2. Ortadoğu: Devlet'in Doğum Yeri

“Uygarlığın şafağına” tanık olan Ortadoğu medeniyeti, MÖ 5000'lerden MÖ 500'lere kadar sürecek olan 4500 yıllık, insanlık tarihinin en uzun yönetim deneyimlerinden birisidir. Tarıma dayalı yerleşik ilk medeniyetlerin beşiği olan Ortadoğu medeniyet havzası ise, temelde Mezopotamya bölgesi uygarlığının bir öyküsüdür (Oppenheim, 1977). Mezopotamya, Güneydoğu Anadolu'dan başlayarak, Basra Körfezi'ne kadar uzanan Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan bölgeye eski dönemlerde verilen addır. Zaten kelime olarak da “iki nehir arasındaki ülke” anlamına gelmektedir. Yine bu bölge Doğu Akdeniz coğrafyasında bulunan Kenan Ülkesi ile birlikte “Bereketli Hilal” olarak da nitelendirilmektedir. Akdeniz ile Güney ve Orta Asya arasında bir köprü olan Mezopotamya, verimli tarım arazilerine ve canlı bir ticaret hayatına sahip olması nedeniyle çok sık istilalara ve göçlere uğramıştır (Sezer, 1979). Bu durum da coğrafyanın, halkların ve kültürlerin bir etkileşim sahası olmasını gerektirdiği gibi, maddi ve entelektüel boyutuyla medeniyetin ilk olarak bu bölgede gelişimine de olanak sağlamıştır (Laroche, 1974). Bir başka deyişle, uygarlığın doğumunda yerleşik ve göçebe halklar arasındaki uzun mücadelelerin yol açtığı kültürel etkileşimin çok belirgin bir yeri bulunmaktadır (Sander, 1994: 5; Ortaylı, 1978).

Bu bölgenin medeniyet ve devlet gibi kavramlarda öncü olması, genel olarak “sulama” olgusuna bağlanmaktadır (Sezer, 1979; Service, 1975; Landsberger, 1944). Buna göre, örneğin devlet kavramının Mezopotamya'da yeşermeye başlamış olmasının nedeni, Fırat ve Dicle nehirlerinin akışının düzensiz, kabarma zamanlarının ise belirsiz olması idi. Bölgede tarımın ancak sulamanın örgütlenmesi

¹ Wittfogel; teoremine devamlı, sulama olgusunun hatta daha kapsamlı bir tanım ile sulu tarım kökenli “su kurumlarının” ilk despotik siyasal rejimlerin de kurulmasına neden olduğunu ileri sürmektedir.

ve denetlenmesi ile mümkün olması, insanları gelişmiş su kanalları ve setler yapmaya ve bunları sürekli bakıma zorlamıştır. Gerekli kanal şebekelerinin tesisi ve bakımı da, geniş insan kitlelerinin tek bir otorite altında düzenli emek vermesini gerektirmekteydi. Başka bir deyişle, halkların hayatlarını idame ettirebilmeleri için karşılaştıkları müşterek sorunlara bu denli kolektif yaklaşma zorunluluğu, ilkel anlamda belirli bir idari otoritenin ve bu otoriteye siyasal bağlılık duygusunun oluşmasına neden olmuştur (Mann, 1986). İdari otoritenin sürekli bir bağlılık duygusuyla siyasal otoriteyi oluşturması da, bölgede tarihin ilk otoriter monarşilerinin kurulmasına zemin hazırlamıştır (Krader, 1979). Thorkild Jacobsen, bu süreci “ilkel demokrasiden mutlakiyet rejimine geçiş” olarak görmektedir. Jacobsen’e göre, başlangıçta, özgür insanlar geçici ve belli kriz dönemlerinde, örneğin bir sel baskını veya büyük bir kargaşa durumunda, güçlüklerin aşılması için otoriteyi kısmen ve süreli olarak özel bir kişiye –kral veya rahip- devretmekteydiler. Bazı hırslı krallar, emanet aldıkları iktidarı korumaya yöneldiler ve böylece, idari ve hukuki otoritenin kalıtsal sahipleri ve devletin en önemli iktisadi yapısı olan kentin ana tapınağının yöneticileri durumuna geldiler (Huot, 2000: 75).

Öte yandan, devletin burada oluşumunu açıklayan bir de ruhani gerekçe bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre ise, devlet gibi *omnipotent* bir örgütün varlığı, bölge halklarının dinsel/ruhani inançlarının somut dünyadaki bir ifade tarzıdır (Haas, 1982). Ortadoğu’da kurulan bu İlkçağ Monarşilerinin “hierookratik”² nitelikleri de bu yaklaşım için önemli bir kanıt oluşturmaktadır. Bir başka deyişle, bölgedeki kavimlerin sahip olduğu “Devlet gökteki sabit düzenin yeryüzündeki örneğidir. Tanrılar gökyüzünü nasıl yönetiyorlarsa, devlet de yeryüzünü öyle yönetmelidir” anlayışı, bölgede ilk ilke ve biçimleri verilecek olan “devlet”in ve bunun ilk nüvesi olan teokratik siyasal ve idari düzenlerin de temel meşruiyet kaynağını oluşturmuştur.

“Kutsal Devlet” fikrinin, şüphesiz Eski Ortadoğu kavimlerinde siyasal ve toplumsal bir karşılığı da bulunmaktaydı (Fried, 1978). Bunun en belirgin kanıtı ise, ruhani ve dünyevi iktidar bütünlüğünün, siyasal ve sosyal statüler ile unvanlara da doğrudan yansımış olmasıdır. Öyle ki *Lûgal* sıfatlı ilk hükümdarlar, *Patesi* (*Baş Rahip*) ve *Ensi* (*naib*) gibi uhrevi manalar da ihtiva eden unvanlarla, ve kent tanrısının temsilcisi sıfatıyla sitelerinin başında bulunmaktaydılar. Ancak, her ne kadar Mezopotamya’daki teokratik düzenin hakim bulunduğu devlet anlayışı dini ve politik güçleri tekelinde toplayan bir rahip-kral yönetici profili çizse de, bu hiçbir zaman tanrısallık iddiasına dönüşmemiştir. Kent-devletleri veya geniş krallıklar halinde örgütlenen Mezopotamya halkları Mısır’daki gibi bir tanrı-kral otoritesini tanımamışlardır. Mezopotamyalılar, “toprağın, insanların ve malların mutlak efendisi tanrıdır; kral ise sadece onun naibidir”(Thema Larousse, s.38) düşüncesine sahiptiler.

² Kutsal nitelikli yönetim

Öte yandan, bölgedeki tinsel ve mitolojik dünyanın zenginliği ve egemenliği, kralın yanında “ruhban sınıfı” denilen yönetici bir sınıfın da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kentlerin hem idari hem de ekonomik merkezleri olan tapınaklarda (Tuna, 1987) yaşayan bu elit sınıf, tapınakların başında bulunan rahiplerden oluşmaktaydı. Merkezi bürokrasinin temsilcisi olarak bu rahiplerin, yönetsel görevleri yanında ürünlerin tapınaklarda toplanması, muhasebe kayıtlarının tutulması ve pay edilmesi gibi iktisadi nitelikte görevleri de vardı. Ayrıca sulama kanallarının inşası ile bentlerin ve teraslama sisteminin düzenlenmesi, güçlü bir merkezi idari sistemini geliştirmiş, bunun sunucunda da rahiplerden oluşan etkili bir bürokrasi gelişmiştir. Rahipler binlerce insanın çalıştığı inşa faaliyetlerini yönlendirmekte ve bu yetkilerini de tanrılara dayandırmaktaydılar (Sivrioğlu, 2000). Sistemin ve ruhani kültürün bir unsuru olarak doğan ruhban sınıfı, zamanla siyasal hüviyetlerinin ön plana çıkması nedeniyle, hükümdarla güç ve yetki çatışması içerisine girmiştir. Bu durum çağdaş devlet sorunlarından olan iktidar-bürokrat çatışmasının da tarihi temellerini atması açısından dikkate değerdir. Bu güç ve yetki çatışması, aynı zamanda günümüz laik devlet yapısının temellerini atması açısından da önemlidir, çünkü ilk dini-siyasi erk ayırım sürecini de başlatmıştır. Bu ayırımın ilk defa, MÖ üçüncü bin yıldan itibaren Sümerlerde dini ve siyasi unvanların farklılaşması süreci ile başlamış olduğu kabul edilmektedir. Hatta 1939 tarihli “Asur-Babil Krallığı’nın Dini Karakteri” adlı kitabın yazarı Rene Labat’a göre “Mezopotamya’da iktisadi yaşam, başlangıçta toprağın ve onun ürünlerinin sahibi olan tapınağa bağlı bulunmakta ve Mezopotamya dünyasının siyasi tarihi, ruhban sınıfı ile krallık arasında aşama aşama gerçekleşen ayrışma biçiminde özetlenebilmektedir” (Huot vd., 2000: 75).

Eski Mezopotamya’daki bu ayrışmadan sonra, Ortadoğu’nun ve sonra bütün dünyanın kaderini değiştirecek olan yazı sisteminin Sümerliler tarafından MÖ 3500’lü yıllarda bulunması, uygarlığın başat gücünü de pekiştirmiştir. Geliştirilen Çivi Yazısı ve bu sistemle yazıya geçirilmiş olan Samî dili³, ilk uluslararası iletişim aracı olarak tarihe geçmiştir. Yazının ve MÖ I. bin yılda alfabenin geliştirilmesi, düşünsel ve sosyal süreçlerin kayıt altına alınmaya başlamasına neden olmuştur. Bu sürecin kamu yönetimi bakımından önemi ise, yönetsel hayatın sistematize edilmesi fikrini hayata geçirmede önemli bir araç sunmuş olmasıdır. Monarşik sistemde kralın kişisel mülkü sayılan ülke topraklarında hasat edilen, ambara konan veya önceden ayrılan ürünlere ilişkin bilgilerin saray arşivlerinde kayıtlı tutulması ve uyruklara ilişkin bilgilerin saklanması gerekliliği, yazının idari yaşama dahil olmasını sağlamıştır. Bu gerekliliğin bir diğer sonucu da, günü gününe kayıt tutan ve rahiplerden oluşan profesyonel bir merkezi bürokrasinin ortaya çıkmasına neden olmasıdır. Nitekim kimi tarihçiler, burada genel bir profili çizilen Ortadoğu-

³ Asurlular ve Babilliler bu dili konuşuyorlardı.

Mezopotamya uygarlığını, bu niteliğinden dolayı “rahip-devlet” olarak tanımlamışlardır (Johnson and Earle, 1987).

3. Eski Ortadoğu'nun Kısa Tarihi ya Da İlk “Devletli Toplum”lar

İnsanoğlunun ilk kez kent devletler şeklinde örgütlendiği Mezopotamya’da zamanla Sümerler, Akkadlar, Asurlular, Babilliler ve Anadolu kökenli Hititler hüküm sürmüşlerdir⁴. Mezopotamya’daki bu kent-devlet deneyimleri, zamanla hiyerarşik bir ağa dönüşerek sayıca az da olsa merkezde bir başkenti olan geniş imparatorluklara da dönüşmüşlerdir (Landsberger, 1944). Aynı dönemde bir başka akarsu vadisinde, Nil’de kurulan ve kronolojik olarak birbiri arkasına dizilen Mısır Devletleri ve uygarlığı da, Ortadoğu’nun başat güç olduğu süreç içerisinde değerlendirilebilir. Bu nedenle “tarih ve coğrafya birliği” yapan, birbirini besleyen ve yeniden üreten bu iki medeniyetin dini, idari ve sosyo-kültürel yapısı ile siyasal düzenleri arasındaki karşılıklı etkileşimi karşılaştırmamız, bütünlük olarak Ortadoğu uygarlığını anlamamıza yardımcı olacaktır. Ancak, öncelikle Mısır’a göre daha az bilinen Mezopotamya uygarlığının kamu idaresi anlamında önemli özelliklerine göz atmakta fayda bulunmaktadır.

3. 1. Sümerler

Mezopotamya’da “devlet” diyebileceğimiz nitelikte bir örgütsel yapıya sahip ilk toplum olan Sümerlerin, MÖ 2800 yıllarında tarih sahnesine çıktıkları görülmektedir. Daha önce, MÖ 5000-2800 yılları arasında, bu bölgede yaşayan Tell Halaf, El Obeid⁵, Uruk, Dremdet ve Nasr kültürlerinin Sümer kültürünün oluşumunda önemli rolleri olduğu kaydedilmektedir (Üstüner, 2001: 125). İndus nehri veya Kafkasya üzerinden geldikleri tahmin edilen Sümerlerin bu bölgeye gelmeleri, Yakındoğu’nun siyasal yapısını ve düşünsel dünyasını derinden etkilemiştir. Nitekim Aşağı Mezopotamya’da kurulan bu kentsel uygarlığın hegemonik kültürü, kısa zamanda Mezopotamya dünyası ile derinlemesine bütünleşmiştir. Sümerler, doğu ile batı arasındaki⁶ kültürel etkileşimin sağlanması, bu etkileşimden melez ancak pek çok yönüyle özgün bir hegemonik kültür üretme, ve siyasal /idari üst-yapı kurumlarının oluşturulması gibi bir çok ilkleri gerçekleştirerek, uygarlığa çok önemli katkılar yapmışlardır.

Sümerler, geliştirmiş oldukları çivi yazısı ile tarih öncesinin en gelişmiş medeniyetini ve devletini kurmuşlardır. Devletin ilk ilke ve biçimlerinin “kent-devletler” şeklinde kurgulandığı Sümerlerde, siyasal örgütlenmenin bu şekilde parçalı olması,

⁴ Sümerler, Akkadlar, Asurlular ve Babilliler sonradan Ural-Altayik olarak, Hititler ise Hint-Avrupai olarak da adlandırılmışlardır.

⁵ Güney Mezopotamya’da Sümerlerin de içinde yer aldığı çok geniş bir coğrafyada etkin olan kültür dairesi.

⁶ Grek-Mezopotamya medeniyetleri

siyasal birliğin ve barışın çok kısa ve süreksiz olmasına yol açmıştır (Sümerler, 2003). MÖ 5000’lerdeki Sümer kent-devletlerinin bu yerelliği, günümüzde global bir nitelik gösteren sosyal ve siyasal süreçlerle tam bir zıtlık göstermektedir.

Sümer siyasal yönetim şeklinin önemli bir özelliği, salt despotik ve feodal yönü ağır basan, askeri baskı aygıtlarıyla ayakta kalan bir devlet vurgusu taşımamasıdır. Sümerlerin sadece askeri yöntemlerle değil, ideolojik ve kültürel aygıtlarla birlikte devleti yönetmeleri, o zamanın daha kurumları oluşmamış toplumlarında değil, binlerce yıl sonra üretilen demokratik devlet kuramlarınca öngörülebilir bir olgunlaşmanın yansıması olarak değerlendirilebilir. Ancak, bu özelliğin sadece Sümerlerde değil, diğer Eski Ortadoğu devletlerinde de bulunduğu iddia edilmektedir. Örneğin, Sivrioğlu’na göre (2000), Mezopotamya’nın en erken devletleri bile zorunlu kalmadıkça şiddet aygıtlarına baş vuruyorlardı. En önemli silahları ideolojik ve kültürel olanlardı. Klasik tarım toplumunun temel özelliklerini en iyi biçimde yansıtan Sümerlerde (Johnson, 1987), ilk sınıflı toplum ve hiyerarşik tabakalaşma da ortaya çıkmıştır. Nitekim bu devlette siyasal iktidara katılım ve egemen güç, köle olmayan hür vatandaşlara tanınmış bir haktı. Fakat klasik sınıflaşma düzeyleri arasındaki farklılık Grek Uygarlığından daha yumuşak bir yapıda idi.

Sümerler, kentlerin mihenk noktasını oluşturduğu bir toplum modeli geliştirmişlerdir. Bu kentlerin kurulumu da tamamen teokratik nedenlere dayanmaktadır. Kentler, tanrıların bir armağanı olarak kabul edilmektedir. Çünkü bünyesinde tanrıların ikametgahları olan ve *Ziggurat* adı verilen tapınakları barındırmakta, berkitmeleriyle de bunları korumaktadır. Bu yüzden Sümer kentleri için “tapınak-kent” deyimini de kullanılmaktadır. Başlıcaları Nippur, Adab, Şuruppak, Umma, Uruk, Larsa ve Ur olan bu Sümer Kentleri; “Lûgal” unvanlı krallar tarafından yönetilirdi. Kent tanrısının temsilcisi sıfatıyla sitelerin başında olan Lûgaller, zamanla alternatif bir güç olmaya başlayan rahiplerle, güç ve otorite mücadelesine girişmişlerdir. Bu güç ve yetki çatışmasının, günümüz laik devlet yapısının temellerini atması açısından önemli olan dini-siyasi erk ayrım sürecinin başlangıcı olması yönünden özel bir önemi bulunmaktadır. Ancak, bu ayrımın Sümer toplumsal, siyasal ve idari düzeninde makam ve yetkilerin karmaşıklığı başta olmak üzere bazı olumsuz etkiler yaptığı da düşünülebilir. Nitekim, Sümer yöneticilerinin En, Ensi, Lûgal gibi değişik ünvanlara sahip olması da bunu kanıtlar niteliktedir (Huot, 2000: 74).

3. 2. Babililer

MÖ. 4000 - MÖ.500 arası dönemde Ortadoğu’nun önemli dini ve siyasi güç merkezlerinden birisi de, başkenti Babil (Ninova) kenti olan Babil Devletidir. Güney Mezopotamya’nın dini ve kültürel değerleri ile yüklenmiş bir megapol olan Babil, ilk “Mutlak Krallık” anlayışının ortaya çıktığı devlettir (Iskır, 2001). Bu kent-merkezli devleti bir medeniyet eşiği ve hukuk devleti haline getiren hükümde-

rı ise Hammurabi'dir. "Hammurabi Kanunları" adı ile bilinen en eski yasa ve yönetim kurallarını oluşturan bu hükümdar; kurumsal devlet yönetiminin ve bürokratik sistematığın temellerini atmış olması bakımından kamu yönetimi tarihinde önemli bir yere sahiptir. Sümer ve Akad töre ve yasalarını, fermanlarını sistematize ederek Sami dili ile yazdırtan Hammurabi, Ninova merkezli bir hukuk devleti kurmuştur. Merkezi idareyi güçlendirmek için ülkenin her yanına memurlar tayin eden Hammurabi, bu kurumsal yapılanmayı yasal düzenlemelerle koruyarak, siyasi birliği uzun bir süre koruyabilmiştir. Dönemin kamu yönetimine önemli bir katkısı da "Babil Klasizmi" olarak anılan ve duru bir gramer ve üslupla yazılan bürokratik diyalekti geliştirmeleridir. Akad dili ve Sümerlerin mirası olan çivi yazısını kullanan Babillilerin; bu bürokrasi dilini geliştirmelerindeki amaç; iktidarı kutsallaştırma ve mutlak bir monarşi yönetimi kurma amaçlarını hayata geçirmektir.

Hammurabi Kanunları

Babil uygarlığının en önemli eseri ve sembolü 282 maddeden oluşan "Hammurabi Kanunları"dır. Çeşitli konulardaki kralın kararlarını halka anımsatmak üzere, bir dikme taş üzerine kazdırılan bu ilk yazılı hukuki metinler, teokratik temellere dayanmaktaydı. Nitekim Kanunların kutsallığını gösteren ve Kral Hammurabi'ye bu kanunları yazdırtan Güneş Tanrı'ya⁷ saygılarını sunduğu bir kabartmanın da kitapta yer alması, Hammurabi'nin, "bilinen ilk kanunların tanrı sözü olduğunu da anlatmak istediği" (Kitap Gazetesi, 2003) şeklinde yorumlanmaktadır. Bununla beraber, ilk hukuki metinlerin gerek hazırlanış gerekse uygulama evrelerinde dini ve mitik ideoloji ile temellendirilmesinin, bunların meşruiyetini sağlama kaygısından ziyade, uyulmasını manevi müeyyidelerle tamamlama eğiliminden kaynaklandığı düşünülebilir.

Hammurabi Kanunları'nda düzenlenen toprak hukukuna göre; iki tür toprak ve iki tür tarım emekçisi vardı. İlki Neolitik komünlerde yaşayan ve toprağa bağlı emekçiler, ikincisi ise herhangi bir hükümdara ve tapınağa ait topraklarda çalışanlar. Köle olmayan ve hukuki olarak tanınan bu ikinci grup kişiler topraklarında kiracıydı. Osmanlı'daki tımar benzeri bu toprak sahipleri, yarı-özgür ya da "bağımlı" olarak yaşayan kişilerdi. Özel mülkiyet ve serbest ticaretin var olduğu Babil ülkesinde, Ortadoğu toplumlarının klasik hükümdar - tebaa ilişkisine dayanan vatandaşlık düzeninden oldukça farklı bir yapı olduğu görülmektedir.

Modern anlamda medeni hukuku ve kişi hukukunu da içeren bu yasal metinler, kadın-erkek ilişkilerini ve toplumsal hayatı oldukça rasyonel ve çağdaş bir çerçevede değerlendirmiştir. Örneğin, bu hukuk sistemi evlilikte tek eşlilik esasını kabul etmiş, istisnalarını da geçerli sebeplere bağlamıştır. Erkeğe ancak çocuğu olmadığı

⁷ Adalet Tanrısı Şamas

takdirde nikahsız bir eş veya yardımcı kadın seçme hakkı tanımıştır. Yine murisin terekisinin eşit paylaşımı, kadının kendi medeni haklarını savunması, kocasından kalan mirası yönetme gibi günümüzdekine çok benzer normlar getirmiştir. Bu hukuki kuralların müeyyidesi ise diyet ve kısas ilkelerine dayanmaktaydı. İslam fıkhında da önemli bir yeri olan bu kurallar; hür olmayan suçlular için “göze göz, dişe diş” esasına göre tatbik edilirken, asil-özgür- insanlar için maddi bir tazminat ödetmek şeklinde uygulanmaktaydı. Ayrıca suçlara getirilen cezalar da oldukça ağırdı: Kırbaçlama, dilin koparılması, el kesme, ölüm cezası vb. “Adalet” anlayışını kurumlaştıran ve sistematize eden bu ilk yazılı kanunlar, kendisinden sonraki hukuk sistemlerini ve yönetim biçimlerini de önemli ölçüde etkilemiştir.

3. 3. Asurlular

Asurlular, tarih sahnesine çıktıkları MÖ 2000 yıllarından MÖ I. bin yılın ilk yarısına kadar Asur şehri ve çevresinde kurulu küçük bir devlet iken, bu tarihten itibaren genişlemeye başlamış ve Mezopotamya, Elam, Suriye ve bir süre Mısır’ı da içine alan büyük bir imparatorluk halini almıştır. “Fethedilmiş toprakların illere bölünerek ve merkezi idare tarafından atanmış valilerin yönetimine verilerek sürekli denetim altında tutulur olması ile”, Asur devletinin doğası değişmeye başlamıştır (Huot, 2000: 308). Demir Çağı’nda askeri ve siyasal varlığı ile Mezopotamya’da siyasal birliği sağlayan Asurlular, Ortadoğu’nun siyasal ve idari yapılanmasında çok önemli gelişmelere sebep olmuşlardır. Örneğin, Anadolu ve Mısır uygarlığı ile yakın temaslar kurmuş, Yunan kültürü ile bağlantıya geçmiş ve Yunan Uygarlığı’nda “Orientali-san” çağın doğmasına sebep olmuşlardır. Asurlular, bir köprü vazifesi görerek, doğuyu batıya taşıyan ilk kültür emperyalisti devlet olmuştur. Anadolu ticaretinde de, daha devlet kurmadan “Asurlu Tüccarlar” potansiyelini oluşturarak, devletin korunmasındaki dış ticaret sistemini kurmuşlardır (Üstüner, 2001: 126). “Kapadokya Tüccarları” adı verilen bu tüccarlar çivi yazısını da Anadolu’ya öğreterek, Anadolu’da tarih devirlerini başlamasına sebep olmuşlardır.

Asurlular, siyasal anlayışlarında ve devlet yönetimlerinde, kültürel mirasçıları oldukları Sümerlerden farklılık göstermekteydi. Her ikisinin de savaşçı karaktere sahip olan hükümdarları, Sümerlerde dinsel sisteme göre, Asurlular’da ise kişisel isteklerine göre devlet yönetmişlerdir. Fethettikleri ülkelerde Sümerler barışçı niyetlerle, Asurlular ise savaşçı, hırçın ve acımasız davranışlarla kendi isteklerini kabul ettirmişlerdir. Ayrıca Asur ülkesinde merkezi otoritenin yönetime tam anlamı ile sahip olduğu da anlaşılmaktadır. Asur tarihinde siyasal hüviyeti pekiştiren en önemli olgu ise, MÖ. XIV. yy.dan beri geçerli olan geleneksel hukuki esasların⁸ MÖ.1100 yıllarında bir hukuk kitabı halinde toplanmasıdır.

⁸ Bu hukuki ilkeler genellikle töre kaynaklıdır.

4. Eski Ortadoğu'da İdari Hayat: Mısır Ve Mezopotamya Karşılaştırması

4.1. Kent-Devlet ile Merkezi Devlet Farkı

Nasıl Mısır uygarlığı Nil nehrinin varlığı ile şekillenmişse, Mezopotamya da Dicle ve Fırat nehirlerinin suladığı toprakların ürünü olan bir medeniyettir. Coğrafya ve tarih birliği yapan bu iki medeniyet merkezindeki sosyo-kültürel hayatın doğuşu ile kurumsal ve yönetsel gelişme de önemli ölçüde bu nehirlere bağlı olarak; nehir kaynaklı sulama projelerinin merkezi kontrol ihtiyacından doğmuştur. Hayatın sulamaya bağlı olduğu, ancak dünyanın geri kalan bölümünün aksine, çoktan kentleşmiş bu tarım toplumlarında sulamalı tarımın güçlüğü merkezileşmiş bir iktidarı gerekli kılmaktaydı (Huot vd, 2000: 76).

Sulama kanallarının inşası ile bentlerin ve teraslama sisteminin düzenlenmesi, buralarda güçlü bir merkezi iradeyi ve onun yansımaları olacak olan “devlet” olgusunu doğurmuştu. Fakat iktidarın dini temerküzünde ve siyasal örgütlenmede bu iki medeniyet havzası arasında önemli farklılıklar vardı. Örneğin, Mısır'daki katı merkeziyetçi üniter devlet yapısına karşılık, Mezopotamya birbirine rakip küçük ve bağımsız kent-devletler şeklinde örgütlenmişti. MÖ 3000'lerde Sümerlerle başlayan bu kent medeniyetleri, hiyerarşize olmuş klan benzeri bir topluluğun, bütünlük ve hemen hemen tam özerklik sergileyen idari, siyasal ve sosyo-ekonomik birimleri görünümündeydi.

Kendine özgü özellikleri bulunan ve belirli bir mekanda yoğunlaşmış bu süreksiz ve siyasal birlikten yoksun devletlerin doğuşu aynı zamanda, kentlerin evrimi ile de yakından ilintilidir. IV. bin yıl boyunca Mezopotamya'nın köyleri yavaş yavaş kentlere dönüşmeye başlamıştı. Sümer olarak andığımız Ural-Altayilerin Güney Mezopotamya'ya akışı da bu süreci hızlandırmıştı. Ancak kentleşme salt nüfusta kalabalıklaşma anlamına gelmiyordu. Kent olma olgusunda ön plana çıkan, daha çok toplumsal yapıdaki hiyerarşik ayrılmaydı. Kentleşme süreci çeşitli sosyal sınıfların, düzenli ordu ve rahipler sınıfının ortaya çıkmasıyla beslendi ve ilk kent devletlerini tapınakların rahipleri yönetti (Sivrioğlu, 2000). Nitekim Ortadoğu'nun ilk yerleşim yerleri olan bu kentlerin doğuşu da sadece Mezopotamya siyasal uygarlığının kökenini değil, aynı zamanda çağdaş dünyanın ve siyasal düşüncesinin de sosyolojik miladını oluşturmaktadır.

Mezopotamya'daki kent-devlet şeklindeki siyasal parçalılığın ve istikrarsızlık, büyük ölçüde coğrafi şartlardan kaynaklanmaktaydı (Sandars, 1985). Mezopotamya'nın bütün rüzgarlara açık bir geçiş bölgesi olması, sık sık Arabistan ve Suriye bozkırlarından dalgalar halinde göçen göçebe Samilerin ve diğer savaşçı step halklarının istilalarına maruz kalmasına neden olmaktaydı. Bu da bölgedeki siyasal birliğin sağlanmasında büyük bir engel teşkil etmekteydi. Nil Havzasındaki siyasal birliğin ve bir bakıma üstün uygarlığın varoluşu da yine coğrafi nedenlere dayandı-

rılabilir. Mısır Medeniyetinde Nil akarsuyunu çevreleyen geniş ve kolay geçit vermeyen çöl bölgesi, yabancı güçlerin ve özellikle de göçebe halkların Nil'i ele geçirmelerini zorlaştırmakta (Sandars, 1985), dolayısıyla da bölgede siyasal birliğin sürdürülmesini kolaylaştırmaktaydı (Sander, 1994: 24).

Mezopotamya'da siyasal bütünleşmeyi güçleştiren bir diğer etken de bölgenin stratejik karakterini ve gücünü yansıtan "suyu denetim altında bulundurma ve paylaşma" isteğidir. Aşağı ve Yukarı Mezopotamya'da toplumsal yapılanmanın dolayısı ile de tarihin belirleyicisi su ve suyun paylaşımıdır (Kara, 2003; Service, 1975; Mann, 1986). Mezopotamya'da geniş imparatorlukların ve birleştirici bir iktidarın ortaya çıkmasını iki bin yıl boyunca engelleyen iki önemli engel daha vardı: Sürekli ordu beslemenin ve uzaktaki toprakların yöneticileriyle kısa yoldan haberleşmenin imkansız olması; ve devletlerin askeri güce dayanıyor olması nedeniyle, kaybedilen savaşlar sonunda merkezi iktidarın otoritesinin, yenilginin şokuyla hemen ortadan kalkmasıdır (Gailey, 1987).

4.2. Hiyerokratik Yönetim Tarzlarındaki Kral Anlayışı Farklılığı

Antikçağ'da Ortadoğu'da kurulan bütün monarşilerin temel karakteristiği, hiyerokratik özelliklere sahip olmalarıdır. Devlete bu kutsiyeti atfeden genel inanış ise "devletin, tanrının evrensel sisteminin yeryüzündeki örneği olduğu" düşüncesi" idi. "Tanrılar gökyüzünü nasıl yönetiyorsa, devlet de yeryüzünü öyle yönetmelidir" anlayışı, bölgedeki teokratik siyasi ve idari yapının psikolojik meşruiyet kaynağını teşkil etmekteydi. Bu mitik ve aynı zamanda dini ideolojiyi de yansıtan kutsal-devlet inanışı da, temelde yönetici kralın iktidarını ve otoritesini mutlak kılıyor ve de pekiştiriyordu. Çünkü devletin ve bunun kutsal yöneticilerinin arkasında tanrılar vardı ve onlarla savaşmak tanrılarla savaşmak anlamına gelecekti. Bununla da "Tanrısal Düzen"le savaşma korkusu ve bunun imkansız olduğu düşüncesi yaratılmak isteniyordu. Bir başka deyişle, "bu ideolojik mit, iktidarın kimin elinde olduğunun, kimlerle korunduğunun ve de iktidarın kimler üzerinde kurulduğunun en açık betimlemesidir" (Sivrioğlu, 2000).

Mısır ve Mezopotamya'nın teokratik tandanslı devlet kurumları arasındaki temel farklılık ise, bu kutsal devlet = kutsal yönetici düzlemindeki tanrı süjesinin algılanış farklılığı idi. Mısır Firavunları, Ra'nın oğlu olarak Tanrı'nın kendisiydi: Sosyal varlığın ve iktidarın tek kaynağı olarak doğuştan Tanrı kabul edilirdi. Kent-devletleri veya sayıca az olarak geniş imparatorluklar şeklinde örgütlenen Mezopotamya halkları ise, Mısır'daki gibi bir Tanrı-Kral otoritesini tanımamışlardır. Onlara göre toprağın, insanın ve malların mutlak efendisi Tanrıdır; kral ise sadece onun naibidir. (Thema Larousse: 38) Bu inanış da M.S. 18. yüzyıldan itibaren anlamını bulan "laik devlet anlayışı" ve bu fikri realize edecek dini-siyasi erk ayrımı için tarihsel bir örnek olarak önemlidir.

Kent tanrılarının temsilcisi sıfatıyla sitelerin başında bulunan Mezopotamya kralları “Lûgal (büyük adam)”, “En (Han) “ gibi unvanlarının yanında “Patesi” lakabını da taşırlardı. Bu unvan “ata rahip” anlamına gelmekteydi ki, bu yönetici krallığın ilahi yapısına da vurgu yapmaktaydı. Buna karşın Lûgal’ler her ne kadar tanrısal-ilahi vasıflar taşırsalar da pek azı⁹ kendini Tanrı ilan etmiştir. Bu nedenle Mezopotamya krallarının otoritesi, hiçbir zaman firavununki kadar sınırsız olmamıştır. Mezopotamya’daki bu Tanrı/krallık ayrışımı her ne kadar teoride yer etse de; pratikte lugallerin bir takım kozmik güçlere sahip olduğu inancını ve onların tek yasa kaynağı olmaları gerçeğini ortadan kaldırmamaktaydı. Öyle ki; Babil’in ünlü Hükümdarı Hammurabi, ilk yazılı anayasa olarak bilinen “Hammurabi Kanunları”nı kendisi hazırlamış olmasına rağmen, uyrukların bu yasalara uymalarını sağlamak için, kanunların kutsallığını gösteren ve kendisine bu kanunları yazdırttığını söylediği Güneş Tanrı’ya saygısını sembolize eden bir anıt-kule yaptırtmıştı. Yine Hammurabi, kanunlarını tanrılara dayandırıp yasalara uymayanların tanrıların gazabına uğrayacağını ekleyerek yargılarına ilahi bir içerik ve temel kazandırmaya çalışmıştır.

4. 3. Mitik Dini Hayat ve Tanrılar Panteonu

Mezopotamya’da yerleşik ve tarımcı halkların dinleri dört önemli özellik göstermekteydi: Güneşe tapma, ölüme karşı aşırı bir ilgi, çok-tanrılıktan, tek-tanrılığa doğru yavaş bir evrim, ve “ruhlar dünyası” ya da “yüce kat” kavramı¹⁰ (Sander, 1994: 25). Totolojik, sabit ve mutlak bir düşünme tarzına sahip olan Mısır ve Mezopotamya toplumlarının inanç ve mitolojik dünyalarının benzerliği, Tanrı telakkisinde görülür (Özcan, 2001). Tanrı telakkisi, kutsal devlet ve otorite anlayışı, kadim örf, mülksüzlük ve savaşçılığa dayalı üretim tarzı birbiriyle bağlantılı ve birbirini besleyen faktörler olarak Mezopotamya-Akdeniz havzasının tarihsel düzenini oluşturmuşlardır (Özcan, 2001). Tanrı telakkisi aslında Mezopotamya kavimlerinin dünyevi ve uhrevi düşünce ve pratiklerinin yansımasıdır. Bu düzenin içindeki insan öznesi ise; belirgin ve etkin değildir.

Bir diğer ortak özellikleri de tanrıların yerelliğidir. Örneğin “Sümer mabutlarından kimi göklere, kimi yerlere kimi de havalara hakimdir. Kimi de insanların muhtelif faaliyetlerinin hamisi ve müdafii, nebatlara bolluk veren, hayvanlarda tenasülü arttıran, insanlara hayat nefhası üfören, krallara saltanat esas ve kudreti ihsan eden, sanatkarlara ve bilhassa demircilere ilham ve kuvvet veren, doğru ile yanlış ayıran, hukuk ve adalet işlerine nezaret eden hep ayrı ayrı tanrıları” (Günaltay, 1951: 114). Ancak, Mezopotamya kent-devletlerinin her birinin yerel bir tanrısı

⁹ örneğin Naramsin

¹⁰ Bu dönemlerde ortaya çıkan Yahudi ve sonra gelen Hristiyan tek-tanrılı dinlerinde de benzer kavramlara rastlanmaktadır.

vardı.¹¹ Bu tanrılar insan gövdesi ve yüzü taşımaktaydılar; halbuki Mısır tanrıları çoğunlukla hayvanlardan oluşuyordu veya hayvan görünümündeydi. Ayrıca ağaç veya yıldırım gibi evrensel güçlerin simgelediği tanrılara da inanılırdı. Bu tanrılar her ne kadar canlı bir varlık gibi tasvir edilseler de; onlar tam bir mutlak güce sahiptiler ve ölümsüzdüler.

Mezopotamya-Akdeniz havzasında bilinen tarih içerisinde, yani beş bin yıl boyunca farklı kavimler ve imparatorluk düzenleri olsa dahi “inanılan tanrı”ların benzerliği ve o tanrılarla insanların ilişkisinin “değişmemesi” söz konusudur. Bölgedeki “Tanrılar” panteonunda Gök, yer, yeraltı, bereket, aşk, savaş, iyilik-kötülük vb. fonksiyonlarıyla özdeş tanrılar varolmuştur. Bu Tanrıların bir kısmı insanın ulaşamayacağı ve çözümleyemediği Güneş, Ay ve yıldızlar gibi doğa güçleridir. Bir kısmı ise insanların hayatını yönlendiren, daha somut ilişkilere müdahale eden “insan-tanrılar” yani hükümdarlardır. İkinciler mutlaka birincilerden referans alan ve onlarla “akraba” olan yani normal insanlardan üstün ve ayrıcalıklı varlıklardır. İran-Sümer-Babil-Akad geleneğinde Tanrı-kral, eski Mısır’da Tanrının (Güneşin) oğlu kral ve Roma’da ölen imparatorun Tanrılaştırılması (August) söz konusu olmuştur (Özcan, 2001). Bu tanrılar içinde ilk genelleşen ise Mısır’ın Güneş Tanrısı “Ra” olmuştur. Mezopotamya’da ise hiyerarşik ve kodlanmış bir tanrılar listesi (gerçek bir panteon) ancak daha sonraları, Akkad Çağı’nda¹² ortaya çıkacaktır. Bu listenin sistematik hale getirilmesi ise “*Kassit*”¹³ dönemini bekleyecektir (Huot, 2000: 99). Mezopotamyalıların, tanrılarına ibadet ettikleri, hediyeler sundukları çok katlı tapınaklarına da *Ziggurat* denirdi. Bu zigguratlardan en ünlüsü de *Babil Kulesi* olarak bilinen Babil Ziggurati’dır.

4. 4. Devlet Formasyonunda Dinin Rolü

Mezopotamya’nın elverişli toprakları, açık olan topografyası ve kıtalar arası göç yolları üzerinde konuşlanmış olması, bölgeyi bir cazibe merkezi haline getirmekteydi (Tuna, 1987). Bu nedenle bölge sık sık istilalara uğramaktaydı ki, bu da bölgedeki istikrarsız ve parçalı siyasal yapının temel sebebidir. Öte yandan coğrafi açıdan elverişli olup, aralarında dağ yada diğer doğal engeller bulunmamasına rağmen, kent-devletleri arasında bir siyasal birliğin bulunmayışı, bunun sebebinin farklı alanlarda aranmasını gerektirmekteydi. Fustel de Coulanges (Ağaoğulları, 2002: 17’de alıntılanmıştır), bu sonuçta inançların, özellikle de dinsel inançların önemine dikkati çeker. Ona göre, kentler arasında aşılması dağlardan daha güç o-

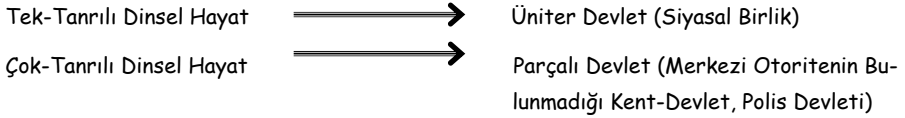
¹¹ Örneğin Akkadlıların tanrısı Enlil, Larsa kentinin tanrısı Şamas, Asurluların Tanrısı Asur, Sümerlilerin Tanrısı da Ana Gök-Tanrı idi.

¹² MÖ.2350-2150

¹³ MÖ 1550-1150

lan bir engel vardı, bu da dindi. Her kentin diğerlerini yabancı olarak görmesine neden olan kendine özgü kutsallığı, tanrıları ve tapınımlarıydı. Mezopotamya'daki yerel kent-tanrıları da Eski Yunan polis devletlerinde olduğu gibi, birbirine rakip, küçük, bağımsız, siyasal birliğe yanaşmayan ve sürekli savaş halinde olan kent devletlerin temel varlık sebebi idi.

Yine Eski Mezopotamya'da bu dönemde merkezi bir otoritenin bulunmayışına rağmen, çağdaşı olan ve aynı medeniyet çevresinde yer aldığı Mısır'da ise tam aksine; katı merkezîyetçi üniter bir devlet yapısı mevcuttu. Bu durum, salt Mısır'ın coğrafi elverişsizliği ile açıklanamaz. Mezopotamya ve Mısır devletleri arasındaki bu idari, toplumsal ve politik farklılığın temeli de yine tanıdık bir olgu idi: Din. Çok tanrılı bir dinsel panteonu bulunan Mezopotamya kent-devletleri, yerel tanrıları ile özdeşleşmişlerdi. Halbuki Mısır'da tek tanrılı bir dini hayat vardı. Uhrevi hayat Güneş tanrısı Ra'nın oğlu, Mısır hükümdarlarının (Firavun) vücudunda hayat bulmuştu. Bu savı,

şeklinde formüle etmek mümkündür. Mısır'da olduğu gibi tek tanrılı dinler, üniter devletlerin kurulmasına düşünsel ve sosyal bir zemin yaratırken, yerel karakterli ve çatışan tanrılardan oluşan bir dini hayatın egemen olduğu Mezopotamya gibi ülkelerde de bu dinsel ahengin olmayışı bu bölgelerde istikrarlı bir siyasal birliğin kurulmasını zorlaştırmaktadır.

Tanrı düşüncesi ile birlikte, kutsal devlet ve otorite anlayışı, kadim örf, mülk tanrı yaklaşımı ve savaşçılığa dayalı üretim tarzı, birbirleriyle bağlantılı ve birbirini besleyen faktörler olarak Mezopotamya-Akdeniz havzasının tarihsel düzenini oluştururlar. Bu düzenin içinde ise birey yoktur. Çünkü kolektif akıl -tanrı otoritesi- ve bunun somut karşılığı olarak da Devlet, öznel aklı sindirmiş ve buna karşı çıkmayı ve savaşmayı da tanrısal düzenle savaşma anlamına geleceği için yadsımıştır. Olaylara bu denli mitik içerikli dini yaklaşım ise; teokratik kökenli bir yönetsel örgütlenmeyi de realize etmişti. Aşağı Mezopotamya'da yönetim seçkinleri katmanı, klan tipi bir toplumsal yapıda yüksek konum sahibi büyük ailelerin içinden çıkmıştır ve bu klan tipi yapıda yüksek katmanlar topluluğun geri kalanı üzerinde politik ve dinsel egemenliği öncelikle ellerine geçirmişlerdir (Frangipane, 2002: 228).

4.5. Ortadoğu'da İki Kral Profili: “Lûgal” ve “Firavun”

Mezopotamya'nın kent-devletleri “Lûgal”, bazen de “En”, “Ensi” veya “Patesi” unvanlı krallar tarafından yönetilirlerdi. Bu unvanlardan *Ensi* ve *Patesi*, aynı za-

manda dini bir anlam da içermekteydi. Siyasal ve sosyal statülerle unvanların Mezopotamya devlet yapısında bu denli çok oluşu ise Lûgal'lerin dini ve politik güçleri kendilerinde toplamalarından kaynaklanmaktadır. Ensi *-Baş Rahip-* unvanı gereği dini ayinleri yöneten ve tanrılara hediyeler sunan Krallar; Lûgal *-Büyük Adam-* unvanı ile de siyasi otoritenin başıydılar.

Yöneticilerin bu teokratik açılımları, yönetim merkezinin de dini hayatın merkezi olan tapınaklara taşınmasına neden olmuştur. Kralların yaşadığı yer ve Tanrıların evi sayılan tapınakların çokluğu ve taşıdıkları önem, Mezopotamya kentlerine büyük dini bir metropol kimliği kazandırmıştı. Hatta bu kentler; içinde tanrının ikametgahını, çoğu kez özdeşleştiği tapınağı bulundurması için kurulmuştu. Tapınaklar bu yüzden kentin merkezinde yükselmekte, kentin merkezi sayılmaktaydılar (Huot vd., 2000: 254).

Tapınaklar, kent-devletlerinin siyasi ve ekonomik merkezleri olarak, kentin tüm yaşamını yönetmekteydi. Tarihin ilk toprak sahipleri olan bu tapınaklar, aynı zamanda devletin ta kendisi sıfatıyla ellerindeki işgücünü kullanmakta, araziye değerlendirmekte, sulama altyapısının bakımını sağlamakta, siteleri surlarla donatmakta ve askeri gücü devşirmekteydi (Huot vd., 2000: 74). Çok fonksiyonlu bu kurumların her biri, bir rahip tarafından yönetilmekte, bütün tapınaklarda kent hükümdarlarının yönetiminde bulunan kent-tanrısına adanmış ana tapınağın denetimindeydi. Hükümdarlar da kent-tanrısının temsilcisi sıfatıyla sitelerin başında bulunmaktaydılar.

Bu dini yapılarla yüklenen iktisadi ve siyasi roller, temelde monarğin idari, hukuki ve iktisadi otoritesinin somutlaştığı ve tekelleştiği yerler olarak iktidarı -ve onun maddi gücünün kaynağı olan ekonomiyi- şahsına münhasır kılama düşüncesinin birer ifadeleriydiler. Bir başka deyişle, tapınaklar siyasi ve ekonomik meşruiyetin kaynağı olma gibi önemli bir işlevi bulunmaktaydı. Ayrıca, bu dini merkezler büyük çiftlikler gibi faaliyet göstermekte ve yerel hanedanların oluşturduğu lûgal-ler, aynı zamanda tanrıların evlerini de çekip çevirdikleri için yönetimi ellerinde bulundurmaktaydılar (Huot vd., 2000: 73).

Fakat bu güce karşın hiçbir zaman Mezopotamya kralları, tanrısallaştırılan Mısır Firavunları kadar geniş ve sınırsız bir otoriteye sahip olamamışlardır. Ayrıca, firavunların tek bir nehirden beslenen birleşmiş bir ülkeyi yönetmeleri de diğer bir önemli faktör durumundadır. Nil'in mükemmel ulaşım olanakları Mısır'ın tek bir yönetim altında kalmasını kolaylaştırıyordu. Nil'in iki ucunu tutan bir kral ülkeyi istediği gibi yönetebiliyordu. Batıdaki Libya çölü ile kuzeydoğudaki Sina dağları ise ülkenin doğal barikatlarıydı. Oysa Mezopotamya hem iki nehirle parçalanmış bir coğrafyada, hem de kıtalararası göç yolları üzerinde bulunmaktaydı. Bu olgu da, Mezopotamya'nın parçalı bir siyasi ve idari yapıya sahip olmasının nedeniydi, ve Mezopotamya kent-devletlerini sürekli olarak barbar kavimlerin saldırıları ile uğraşmak zorunda bırakıyordu (Sivrioğlu, 2000).

4. 6. Yazılı Bürokratik Devlet

MÖ 3500'lü yıllarda Sümer'lerin 150'si hece ses değeri taşıyan, diğerleri ise ideogram¹⁴ veya logogram¹⁵ işlevlerini koruyan, yaklaşık 600 işaretten yararlanarak buldukları "çivi yazısı", tarih ve medeniyet adına Ortadoğu'nun dünyaya yaptığı en büyük katkıdır. Eski Mezopotamya'da ortaya çıkan ilk yazı sistemi, her ne kadar bir alfabe niteliği taşımasa da, yazılı uygarlığın miladı olması nedeniyle bir devrimdir. *Piktografik* yazı olarak adlandırılan bu yazı sistemi, muhasebe kayıtları, tayin ve erzak dağıtımı gibi somut ihtiyaçlara cevap vermek üzere ortaya çıkmıştı (Thema Larousse: 39). MÖ 3000 yılına yaklaşırken, bölgenin bir diğer kültür çanağı olan Mısır'da da üç bin yıl kullanılacak olan, hiyeroglif işaretlerine dayalı bir yazı sisteminin temelleri atılmıştı. Eski Mısır'ın hiyeroglif yazısı¹⁶ ve Mezopotamya halklarına özgü çivi yazısı tam bir alfabe niteliği taşımamakla birlikte, toplumsal ve kültürel yapıda çok önemli ve köklü değişimlere neden olmuştur. Bireysel ve kurumsal ilişkilerin niteliğini ve niceliğini de dönüşüme uğratmıştır.

Yazının icadı ile birlikte düşünsel ve sosyal süreçlerin kayıt altına alınması gerçekleşmiştir. Bir başka deyişle, yazı, yönetsel hayatı sistemize etme aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Monarşik sistemlerde kralın kişisel mülkü sayılan ülke topraklarından hasat edilen, ambara konan veya önceden ayrılan ürünlere ilişkin bilgilerin saray arşivlerinde kayıtlı tutulması ve uyrukların durumlarının belirlenmesi gerekliliği, yazının idari yaşama dahil olmasına neden olmuştur. Bu gereklilik de günü gününe kayıt tutan önemli bir *yazıcılar bürokrasisinin* ortaya çıkmasına neden olmuştur. Öyle ki Mezopotamya'da diplomatik ve ticari yazışmaları yapmak üzere ustalaşmış katipler sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu yazıcılar bürokrasisi, söz konusu işlevlerinden dolayı da zamanla toplumda giderek artan bir etkiye sahip olmuşlardır. Nitekim bu etki merkezi olmaya başlamaları, günümüze kadar sürecek olan iktidar-bürokrat çatışmasının da tarihi ve sosyolojik kökenlerini atmıştır. Sınıfsal bir çatışma olmaktan ziyade güç ve otoritenin tek elde tutulmasına yönelik bu egemenlik çatışması, temelde başlangıcını Mezopotamya kent-devletlerinde görülen siyasal aktörler ve etki merkezleri arasındaki mücadelenin bir öyküsüdür.

Ayrıca, sulama kanallarının inşası, bentlerin ve teraslama sisteminin düzenlenmesi gibi işler, güçlü bir merkezi idareyle mümkün olmuş; bunun sonucunda da rahiplerden oluşan etkili ve profesyonel bir bürokrasi sınıfı oluşmuştur. Bürokratik yapılaşma daha sonra da çeşitlenerek artmıştır. Mısır'da olduğu gibi Mezopotamya'da da hükümdarın etrafında onun özel hizmetiyle uğraşan hizmetkarlar sınıfı

¹⁴ Nesne işaret

¹⁵ somut veya soyut bir gerçekliği temsil eden işaret

¹⁶ Daha sonra hiyeratik-hiyeroglif- yazısına dönüşmüştür.

vardı. Bunun dışında da devlet işlerini yürüten bakanlar, üst düzey yöneticiler, yerel elitler ve memurlardan oluşan yönetici bir kadro vardı. Saray ve taşrada görev yapan kalabalık yazıcı toplulukları da, bu üst düzey bürokratlara bağlı olarak çalışmaktaydılar. Bu yazıcı memurların asli görevleri, uyrukların durumlarını ve sahip olunan beşeri ve maddi kaynakları kayıt altına almaktı. Bu memurlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ortaya çıkan “mültezimlerin” yaptığı gibi vergilerin tahakkuku ve tahsilatı işlerini yapmak, hayvanların sayımını yapmak gibi iktisadi ve siyasi vazifelerle yüklenmiş memurlardı.

4. 7. Tarıma Dayalı Vergilendirme Sistemi ve Profesyonel Ordu

Mezopotamya'daki kent-devletlerinin asli ve en önemli geçim kaynağı, aynen Mısır'da olduğu gibi, vergilerdi. Vergilerin ana kalemini ise tarımsal gelirler oluştururdu. Fırat ve Dicle'nin suladığı alüvyal ve engebesiz ekilebilir arazi, tapınakların yönetiminde işlenirdi. Vadilerde nehir taşmalarının bıraktığı bereketli topraklar üzerinde, sürekli ve münbit hasatlar yapılabilirdi. Tarıma dayalı iktisadi hayatta; arpa, buğday, sebze, bitkisel yağ, meyve ve hurma; hayvancılıkta ise et, yün ve süt gibi ürünler üretilmekteydi. Mezopotamya her ne kadar Akdeniz-Güney ve Orta Asya arasında bir köprü olsa da, ticaretin ekonomideki yeri hiçbir zaman önemli boyutlara ulaşmamıştır. Bu durum Mısır'da olduğu gibi, Mezopotamya'da da tarımın ticarete tercih edildiğini göstermektedir (Johnson ve Earle, 1987). Daha çok Asurlu tüccarlar tarafından yapılan küçük ölçekli ticarete, önemli ölçüde bölgede bulunmayan ve egzotik mallar olarak tanımlanan değerli taş, kereste ve madenlerin¹⁷ bölgeye taşınması şeklinde olmaktadır.

Vergi ve ticari alışverişlerde tahsilat tahıl ürünleri veya para karşılığı yapılmaktaydı. Para ve diğer benzeri değerli şeylerin mübadele aracı olarak kullanılması ise daha sonraları olmuştur (Claessen, 1978). Vergilendirme sisteminin disiplinli ve örgütlü oluşu, devletin düzenli bir ordu beslemesini de sağlıyordu. Nitekim dünyada ilk düzenli ve sürekli ordu, Ortadoğu'da hüküm sürmüş toplumlarından Akkadlarca kurulmuştur. Mezopotamya'da; (a) yerleşik toplulukların oturduğu merkezlerin dışında yaşayan göçebe kavimlerin, zengin kent-devletlerine karşı giriştikleri yağmaya yönelik savunma ihtiyacı, (b) Mezopotamya'nın saldırılara açık topografyası, (c) Rakip kentler arasındaki sınırların belirsizliğinden kaynaklanan sürekli savaşlar profesyonel bir ordu kurulmasını gerekli kılıyordu. Profesyonel askerlerden oluşan ordu, hükümdarın güvenliğini sağlamakta, merkezi otoriteyi güçlendirmekteydi.

Mısır'daki ordu sistemi ise; Selçuklularda ve Osmanlı'larda kullanılan “*ikta ve dirlik sistemi*” ile benzerlik göstermekteydi. Mısır ordusu; toprağa bağlı ödeme yapılan -tumar benzeri- paralı askerlerden oluşuyordu. Mezopotamya devletlerinde ise pa-

¹⁷ Altın, bakır, diorit vb.

ralı askerlerin yanı sıra göçebe savaşçılarından kurulu bir askeri sınıf da vardı. Mezopotamyalılar, yönetimde olduğu kadar askerlikte de başarılıydılar; hafif piyadeler, ağır piyadeler, savaş arabaları ve okçulardan oluşan iyi örgütlenmiş ve çok iyi eğitilmiş ordularıyla imparatorluklarını ustaca korumayı bilirlerdi (Thema Larousse: 39).

4. 8. Hiyerarşize Olmuş Toplumsal Yapı ve Kentsel Hayat

Mezopotamya'da toplumsal yapının çok karmaşık, kültürel dokunun da çok zengin olduğu görülmektedir. Kültürel öğelerin bu denli zengin ve canlı oluşu da; bölgenin açık olan topografyası nedeniyle sık sık istilaya uğraması, ve sonucunda meydana gelen farklı halkların etkileşimidir. Bu nedenle Mezopotamya süreksiz, fakat etkili kültür dalgalarının hakimiyetine sahne olmuştur. Bölgedeki en etkili kültür kuşağı ise Sümerlerin “*El-Ubeyd Kültürü*” ile “*Babil Kültürü*”dür.

Mezopotamya'da sosyal sınıfların doğuşu süreci ise, Sümer Çağı'nda başlamıştır. MÖ 3500'lü yıllarda Aşağı Mezopotamya'ya gelen Sümerler, zengin bir kültüre ve medeniyete sahiptiler. Mezopotamya kültürünün başlatıcısı ve devamcısı olan Sümerlerin kurdukları devlet kurumları ile diğer sosyo-ekonomik örgütlenmelerde de bu kültürün izlerini görmek mümkündür. Sümer Medeniyeti'nden başka semitik toplumların da etkilediği bu süreç; karmaşık, çeşitlenmiş ve halen hakkında çok az şey bilgi sahibi olunan bir toplum modeli geliştirmiştir. Bu toplumsal yapıyı karakterize eden en önemli durum ise; hiyerarşize olmuş, eşitsizlikleri giderek artan ve elit tabakanın idaresindeki bir toplumsal bölünmedir (Kitap Gazetesi, 2003). Örneğin, “Hammurabi Kanunları”nda Babil toplumunun, saray halkı ve rahipler dışında üç ayrı sınıfa bölündüğü görülmektedir: Kişisel mülkiyet ve ticaret hakkına sahip olan “özgür insanlar” (asiller); gayrimenkul değil ama para ya da kıymetli eşya sahibi olma hakkı olan azad edilmiş kölelerin oluşturduğu “bağımlılar”; ve ödenmemiş bir borç, savaş esirliği veya doğuştan gelme nedenlerle “köleleşenler”. Birinci grupta yer alan asil sınıf; siyasi ve sosyal statüleri veya unvanları tam olarak ne olursa olsun, yönetici elit tabakayı, yüksek rütbeli rahip-askerleri, hükümdara bağlı memur yöneticileri¹⁸ kapsıyordu. İkinci grup ise; şehirdeki uzmanlaşmış zanaatkarlardan oluşuyordu. Bunlar sulu tarım yapan çiftçiler, zanaatkarlar, kereste-taş ve metalleri işleyen usta sanatçılardan oluşmaktaydı. Bu meslek sahipleri kısmen kendi başlarına, kısmen de amirler maiyetinde çalışırlardı. Bu amirlerin (ugula) maiyetlerinde bir nevi çavuş sayılabilecek görevliler (*nubanda*) bulunurdu (Landsberger, 1944: 426). Üçüncü grup ise hiçbir hakları olmayan kölelerdi. Kölelerin büyük bir bölümü tarım işçisi olarak çalışırdı. Başlıca iki tür toprak ve iki tür tarım emekçisi vardı: Neolitik dönemde olduğu gibi hâla komünlerde yaşayıp ortak toprağı ekip biçenler ve herhangi bir hükümdara ya da tapınağa ait topraklarda çalış-

¹⁸ Muhasebeci anlamına gelen “soguşlar” ve ustabaşı anlamına gelen “ugula” gibi

şanlar. Fakat bu ikinciler köle değillerdi. Evleri ve aileleri ile yargılanma hakları vardı. Ancak, çalıştıkları toprak kendilerine ait değildi ve Osmanlılardaki tımarı andırır şekilde devletin kendilerine verdiği toprakta kiracıydılar. Bu yüzden ikinci tür emekçiler genelde “yarı-özgür” ya da “bağımlı” şeklinde tanımlanırlar (Sivrioğlu, 2000).

Ayrıca tüm bunlar, Ortadoğu’da tam anlamıyla köleci bir ekonominin varolmadığını da göstermektedir. Bazı tarihçiler Ön Asya toplumlarında köleciliğin gelişmemesini, bronz çağının üretim düşüklüğünden kaynaklandığını savunmuşlardır (Sivrioğlu, 2000; Kristiansen, 2001). Fakat bu düşünce, köleciliğin demir savaş aletleri ile eşzamanlı bir gelişim süreci izlediğini ileri sürse de, bu varsayım Ortadoğu’da demir aletlerin gelişmesine rağmen köleciliğin gelişmeyişi açıklayamamaktadır.¹⁹ Öte yandan, her ne kadar Babilliler zamanında Mezopotamya’da özel toprak mülkiyetinin olduğu bilinmekteyse de, Ortadoğu toplumlarında devletin tarımdaki belirleyici rolü yüzünden, özel mülkiyetin hiçbir zaman yaygınlık kazanmadığı görülmektedir.

Mezopotamya’da sosyal sınıflaşma kendini belki de en iyi şekilde kent dokusunda görülebilmekteydi. Zengin yerel elite ve yoksul tebaaya ait evler birbirinden farklı alanlarda bulunmakta, kent organizasyonu ile mesleki sınıflaşma da bu hiyerarşiye uygun olmaktaydı. Bu sınıfsal farklılaşma, “iktidardaki seçkinler, tacirler, her düzeyden yöneticiler, katipler, uzman zanaatkarlar, tapınak görevlileri, askerler ve kent halkı, çeşitlilikleri ve birbirilerini tamamlamalarıyla, eşitsizliği gün geçtikçe artan bir sosyal merdiven boyunca hiyerarşik düzende dağılımlarıyla, devrin Mezopotamya’sının artık tam olarak kentleşmiş bir dünya olduğunun somut kanıtıydı” (Huot vd., 2000: 81). Mezopotamya kentlerinin bir diğer özelliği ise, kurulumlarının tamamen teokratik kökenlere dayanmasıdır. Kentler, içinde tanrının ikametgahını, çoğu kez özdeşleştiği tapınağı bulundurması için kurulmuştur (Huot vd., 2000: 252). Bu anlamda Mezopotamya kentleri gerçek anlamda birer “tapınak-kent”tir. Dini yapıların bu ayrıcalıklı konumu, şehircilik anlayışına da yansımıştır. Öyle ki kamu yapıları genelde tapınakların yakınında kurulmuş ve en önemlisi de dini erk-siyasi erk ayrımının belirgin olmadığı dönemlerde tapınaklar, kraliyet ikametgahı ve yönetim merkezleri olarak da kullanılmışlardır.

4. 9. Hegemonik Medeniyet ve Bilim

MÖ 5000’lerde Mezopotamya’da yerel nitelikte başlayan uygarlığın, MÖ 500’lere geldiğinde, giderek global bir nitelik almaya başladığı ve merkezden çevreye doğru genişlediği görülmektedir (Sander, 1994: 28). Mısır, Girit, Akdeniz, İndus Vadisi ve Çin, o dönemde Mezopotamya’nın çevresi sayılabilecek büyük medeniyetlerdir. Mezopotamya uygarlığının güçlü potansiyeli ile kültürel özellikleri, başta

¹⁹ Mezopotamya’da özel mülkiyetin yaygın olmayışı, kölelik rejiminin de gelişmesine engel olmuştur.

Girit, Akdeniz ve Mısır olmak üzere anılan medeniyet çanaklarını önemli ölçüde etkilemiştir. Özgün ve hegemonik bir medeniyet yaratan Mezopotamya'nın bu gücü, düşünsel kaynağın, bir başka deyişle kolektif aklın, bir ürünüdür (Earle, 2001).

Ortadoğu'nun bu üstünlük çağında dünya uygarlığına olan katkıları, bilim ve teknikte yoğunlaşmaktaydı. Nitekim matematik alanında sayı sistemlerinin icadı, bilimsel alandaki en büyük gelişmeyi oluşturmaktadır. MÖ 600 yıllarına doğru, işlemlerde yer tutucu olarak sıfır yerine geçen semboller kullanılmaya başlandı (Öztürk, 2003). MÖ 2500'e gelmeden Sümerler, çarpım tablosunu kullanıyorlardı. Alan ve oylum hesapları yapıyor, daire alanı ile silindir oylumunu bulmada "Pi" değeri olarak 3,125'i alıyorlardı. Matematikle birlikte astronomi ve daha bazı ampirik gözleme dayalı bilim dalları da gelişmiştir. Son derece dikkatli gözlemlerle toplanan bilgiler, gelecekteki olguları önceden kestirmeye elverecek kadar sistemleştirilmiştir. Astronominin ilk bilim oluşunun nedeni açıktı. Bu alanda incelemeye konu olan cisim ve olgular basit ve düzenli olup, sürekli gözleme elverişli dönemsel (periyodik) hareketler gösterir. Uzun ve sürekli gözlemlerle elde edilen bilgilere dayanılarak toprağı işleme, ekim ve hasat gibi mevsime bağlı işler için bir takvim geliştiren Babilililer, zaman ölçümünde de hayret edilecek bir incelik ve dakikliğe ulaşmışlardır. Örneğin yılın uzunluğunu sadece 4,5 dakika gibi küçük bir hata payı ile hesaplayabiliyor, her 18 ayda bir meydana gelen ay tutulmalarını da önceden kestirebiliyorlardı (Yıldırım, 2001: 18).

Toprağı işleme, hayvanı evcilleştirme, hayvan gücünden yararlanma, sulama kanalları açma, tekerlekli araba, gemi ve fırınlanmış seramik eşya yapma da bu medeniyetlerin teknik başarıları arasındaydı (Yıldırım, 2001: 17). Mezopotamya'daki bu teknik bilgi birikimi, yerleşik tarım toplumunun öncelikli sorunu olan sulama olgusu nedeniyle olmuştur. Mezopotamya'da bilim, Mısır'da olduğu gibi, din adamlarının elindeydi. Bu nedenle prestijli bir konumda olan bilim adamları, kral ve aristokratların himayelerinde çalışıyorlardı.

5. Sonuç

Yeryüzünün ilk büyük medeniyetlerini doğuran Ortadoğu; temelde Mezopotamya bölgesi uygarlığının bir öyküsüdür. MÖ 5000 - MÖ 500 yılları arasında 4500 yıl kadar süren, insanoğlunun bu en uzun yönetim deneyimi: ilk olarak step halklarının yerleşik hayat geçişini özetlemektedir. Tarım devriminin sosyo-ekonomik altyapısını şekillendirdiği bu dönüşüm/geçiş süreci, örgütlü toplumsal yapıya, bir başka bir deyişle, "uygarlığın doğuşuna" neden olacak tarihi şeridin miladı olmuştur. Bu büyük dönüşüm, Mezopotamya'da sosyal, ekonomik ve politik ilişkileri kökten değiştiren ve katlanarak çoğalan bir takım sonuçlara neden olmuştur. Örneğin, toplumun hiyerarşik örgütlenmesi, kendine özgü özellikleri bulunan ve belli bir mekanda yoğunlaşan kentleri ortaya çıkarmıştır. Bu kent tipi hiyerarşik ağlar da, dev-

letin ilk ilke ve biçimlerinin kent-devletler şeklinde kurgulandığı Mezopotamya idari yapısına ilham kaynağı olmuşlardır.

Ortadoğu’da devletin ve yönetimin kurumlaşmış aygıtlarının ortaya çıkışı, bir dizi çok önemli ve geri dönüşsüz toplumsal ve ekonomik değişikliklerle ilişkilidir (Frangipane, 2002: 13). Sulamalı tarımın merkezi kontrol ihtiyacı ile gerekli kanal şebekelerinin tesisi ve bakımı, nüfusun tamamının düzenli olarak çalıştırılmasını gerektirmekteydi. Bu gereklilik de tarihin ilk otoriter monarşilerinin bu bölgede kurulmasına neden olmuştur. Çünkü bölgenin özgün şartları, çok sayıda insanın düzenli bir örgütsel düzlem içinde çalışmasını gerekli kılmaktaydı. Bu da ancak mutlak bir siyasal bağlılık, gelişmiş bir bürokrasi ve yönetim teknikleriyle sağlanmıştır. Nitekim akarsulara değil de mevsimlik yağışa bağlı tarımın uygulandığı ve dolayısıyla kanal sisteminin bulunmadığı ya da gelişmemiş olduğu yörelerde, örneğin o dönem Avrupa’ında, bu çeşit güçlü kent-devletleri görülmemektedir (Sander, 1994: 22).

Mezopotamya’daki kent-devlet deneyimleri, daha sonra Eski Yunan’da ortaya çıkacak olan “polis” adlı kent-devletlerine de öncülük etmiştir. Ortadoğu’daki kent-devletlerin ortak özellikleri, teokratik kökenli olmalarıydı. Bir başka deyişle ilk devlet ideolojilerinin temelini din (tanrılar) oluşturmaktaydı. Tanrıların bir armağanı olarak görülen kent-devletleri, tanrıların ikametgahı olan tapınakların çevresinde kümeleşen insan barınaklarının bulunduğu yerlerdi. Bu durumun doğal bir sonucu da, kentlerin tanrının naibi sıfatıyla “Lugal” unvanlı krallar tarafından yönetilmesi idi. Değişik dönemlerde ve değişik toplumlarda ortaya çıkan bu kent eklenli oluşumların siyasal bir birlikten yoksun olmaları ise dikkat çekici idi.

Antikçağ’da, Ortadoğu’da kurulan bütün monarşilerin temel karakteristiği, hiyerokratik özelliklere sahip olmalarıdır. Devlete bu kutsiyeti atfeden genel inanış ise “devletin, tanrının göksel sisteminin yeryüzündeki örneği olduğu” düşüncesi” idi. “Tanrılar, gökyüzünü nasıl yönetiyorsa devlette yeryüzünü öyle yönetmelidir” anlayışı, bölgedeki teokratik siyasal yapının tinsel meşruiyet kaynağını teşkil etmekteydi. Bu mitik ve aynı zamanda dini ideolojiyi de yansıtan kutsal-devlet inanışı da, temelde yönetici kralın iktidarını ve otoritesini mutlak kılıyor ve de pekiştiriyordu.

Ayrıca bu dönemde yazının icat edilmesi günü gününe kayıt tutan önemli bir *yazıcılar bürokrasisinin* de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Öyle ki bu nedenle diplomatik ve ticari yazışmaları yapmak üzere ustalaşmış katipler sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu yazıcılar bürokrasisi, söz konusu işlevlerinden dolayı da zamanla toplumda giderek artan bir etkiye sahip olmuşlardır. Nitekim bu etki merkezi olmaya başlamaları, günümüze kadar sürecek olan iktidar-bürokrat çatışmasının da tarihi ve sosyolojik kökenlerini oluşturmuştur.

Abstract: The Ancient Middle-East, which historians call it as the “Dawn of the Civilizations”, has had a crucial place in administrative history, since it was the area

where the notion of "state" was flourished first. Two factors determined why the first states emerged in this area: Unique characteristics of the geographical area and the social dimension. As this region has been a place where different cultures and civilizations meet and boil at the same pot, a high degree of administrative institutionalization was perceived as a requirement in order to sustain this collectivization. Furthermore, metaphysical and mythic perception of administration (hierarchical administrative style) provided a crucial psychological support for the emergence of a "state and administrative institutions on earth as a reflection of the Kingdom of God on the Universe". This article briefly describes the political and administrative structure in Ancient Mesopotamia and compares it, with the aid of the concepts of contemporary public administration, with another great Middle Eastern civilization of the time: Ancient Egypt.

Keywords: Ancient Middle-East, Government, Public Administration, Administrative History

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. (2002). **Kent Devletinden İmparatorluğa**. Ankara: İmge (Üçüncü Baskı).
- Frangipane, Marcella (2002). **Yakınoğuşu'da Devletin Doğuşu** (Çeviri: Z. Z. İlkelen) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Göze, Ayferi (1995). **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**. İstanbul: Beta (Yedinci Baskı).
- Günaltay, Şemsettin (1948). **Dünya Tarihi - İran Tarihi**. XVIII. Seri, No: IX. I. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Günaltay, Şemsettin (1951). **Mezopotomya - Sümerler (Akatlar, Gutiler, Amürüler, Kassitler...)**. Seri: II, No: 33. Ankara: Akşam Basımevi.
- Kitap Gazetesi (2003). **Hammurabi Kanunları**. <http://www.kitapgazetesi.com/konu.asp?id=63.htm>.
- Huot, J. L., J. P. Thalmann, D. Valbelle (2000). **Kentlerin Doğuşu** (Çeviri: Ali Bektaş Girgin). Ankara: İmge.
- Iskır, Bülent (2001). **Babil İmparatorluğu: İlk Devletler ve Son Babil Devleti**. http://historicalsense.com/Archive/sumer1_3.htm.
- Kara, Zuhal Karahan. **Medeniyet ve Su**. 19.12.2003, <http://www.wvthematiccenter.org/Docs/zuhalkarahansugunusunus.doc>
- Landsberger, Benno (1944). "Mezopotamya'da Medeniyetin Doğuşu" (Çeviri Mebrure O. Tosun). **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**. Cilt: II, Sayı: 3, ss: 419-429.
- Özcan, Ahmet. "Özgürlüğün Arkeolojisi", 14.06.2001, <http://www.derinanadolu.tripod.com/01-06-29-aozcan.htm>.
- Öztürk, Turan (2003). **Modern Bilimin Doğuşu**. http://www.geocities.com/baronunyeri/modern_bilimin_gelisimi_sag.htm,

- Sander, Oral (1994). **Siyasi Tarih (İlkçağlardan-1918'e)**. Ankara: İmge (Üçüncü Baskı).
- Sivrioğlu, Ulaş Töre (2000). **Eski Ön Asya'nın Toplumsal Yapısı ve Günümüze Etkileri**.
http://www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih/genctarih/2000/katilanlar/ulas_tore_sivrioglu.asp
- Sümerler, 2003.<<http://www.angelfire.com/country/cemisgezek/history/firststage/sumers.html>>.
- Théma Larousse **Tematik Ansiklopedi**. Cilt 1-2, Milliyet: 1993-1994, ss.39-99.
- Uysal, Evrim (2003). **Genel Olarak III. Tıglath-Pılaser Dönemi: (M.Ö.745-727) (Asurlular)**, <<http://www.arkeoloji.netteyim.net/notlar/tiglatpileser.htm>>
- Üstüner, Ali Cengiz (2001). "Asur Devleti ve Uygarlığı", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**. Sayı: 134, Ekim 2001. s.125-166.
- Yıldırım, Cemal (2001). **Bilim Tarihi**. İstanbul: Remzi (Yedinci Baskı).